

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՏԵՅՐ ՄԻՒՔԷԼԻՔԻ ԵԿԵՂԵՑԻՒՆ ՈՐՄԱՆԿԱՐՆԵՐԸ

2. Եկեղեցիին որմանկարները.

1. Այդին մեծ դրան տպագրութիւն արեւելեան կողմը, պատին չըջանակին դուրսը, եւ երեսութեամբ անոր հետ կապակցութիւն ունեցող, կայ գրեթէ ամբողջութեամբ քանդուած որմանկար մը, լաւ գոյններով (գլխաւորապէս կարմիր եւ դեղին) հաստատուն կճածեփով: Որմանկարին չըջանակը (գրեթէ 2 ոտք բարձր եւ 2 1/2 ոտք լայն) բաւական լաւ պահպանուած է վերի մասը (ուր ան մեղմօրէն կամարի տակ աւանուած է) եւ անոր ձախ կողմը կը տեսնուին քանի մը տիպարներու հետքեր ձախ կողմի վերի տնկիւնին վրայ: Միւս կողմերը միայն կը բաւեն որպէս ուղեցոյց ծառայելու մեղի՝ հետեւելու խիստ ընդարձակ լուսապսակի մը չըջողիւն, մէկ ոտք տըրամագիծով, որ կը հասնի մինչեւ 1 1/2 մատնաչափ սահմանէն վար:

Մենք կ'եզրակացնենք թէ որմանկարը մեր Փրկչին կիսանդրին էր: Բայց որմանկարին վրայ գտնուած IGXC գիրերը կը թուին ըլլալ գործը ԺԺ. դարու վանական Թէոփանէսի, որու մասին յետոյ պիտի անդրադառնանք:

2. Կողակին եւ դրան միջեւ տպագրութիւն արեւելքը միւսնոյն մակերեսովէն սկսելով՝ ինչպէս վերջինը, հողին գրեթէ 3 1/2 ոտք, բաւականաչափ ծռելով գէպի արեւմուտք, գրեթէ 3 ոտք եւ 9 մատնաչափ երկայն յատակէն եւ 3 ոտք բարձր որմանկար մը կը ներկայացնէ մեր Փրկչը երկու հրեշտակներու եւ երկու սուրբերու միջեւ: Հոն, ինչպէս այլուր, այրին մէջ որմանկարներուն գէմքերը քանդուած են:

Մեր Տէրը ձախ ձեռքովը բռնած է փակուած եւ կոճկուած գիրք մը. մինչ աջ ձեռքը վեր հանելով գէպի ճակատը օրհնութիւն կուտայ: Շրջագիծը այնքան մեծ է որքան հրեշտակներուն, բայց խաչին թեքը անոր վրայ կը տեսնուին: Դէմքին

քիչ մը աջ կողմը, կիսով աչքերը եւ մօրութիւն մէկ մասը պահպանուած են:

Հրեշտակները՝ որոնց թեքներուն գլուխները կը տեսնուին մակերեսի մը վրայ լուսապսակներու միջինով, իրենց աջ ձեռքով կը կրեն բարակ դաւազաններ մինչեւ իրենց աջ ուսերը: Տիրոջը աջ կողմի հրեշտակը իր ձախ ձեռքին մէջ կը կրէ կլոր ափսէ մը վրան խաչով զարդարուած, որուն կէսը ծածկուած է Տիրոջը աջ թեքին կողմը: Տիրոջը ձախ կողմի հրեշտակը իր ձախ ձեռքին կը կրէ լեցունկեկ առարկայ մը աւելի ձուածե քան թէ բոլորակ, որ կը կազմէ տեսակ մը կլոր լուսապսակի պէս բան մը, որուն մեծ մասը կտրուած է, բայց անոր մնացած մասը մութ կապտորակ գոյն մը ունի, որ նաեւ կը թուի ըլլալ ձուածե: Այս հրեշտակին անմօրուս ծնոտէն քիչ բան կը մնայ: Երկու սուրբերուն երկու ձեռքերը վեր բարձրացած եւ բացուած են աղաչաւորի ձեռով:

Այս որմանկարին գոյները լաւ են եւ կճածեփը խիստ հաստատուն: Կը թուի թէ կը վերաբերի միւսնոյն դարուն, ինչպէս վերջինը, եւ կ'ը կարծենք թէ երկուքն ալ շատ կանուխէն շինուած են, թերեւ 2. դարուն: Բայց, ինչպէս քանի մը վկայութիւններ կը թելադրեն, անոնք ժամանակակից են պատին հետ, եւ աւելի յետոյ կրնան եղած ըլլալ քան ձուկ մողայիքը, եւ նաեւ ոչ ալ վանքի շինութեան առաջին դարուն: Հոն կը գտնուին ժամանակակից արձանագրութեանց հետքեր, այժմ բոլորովին անընթեռնի, որմանկարին տակը լայն եղերքին վրայ:

3. Այժմ գտնք կողակի աւելի ծանր խնդրոյն, եւ ան թերեւս պիտի կրնայ պարզուիլ՝ եթէ մենք առաջին անգամ նկարագրենք զանազան կճածեփերը:

ա. Ամենահինն է լաւագոյն կճածեփը, բայց գուցէ թեթեւ կերպով աւելի զլւարափշուր քան ինչ որ գործածուած է այն որմանկարներուն մէջ, որոնց վրայ մենք խօսեցանք: Ան գրեթէ անփոփոխ կերպով խաչանշաններ ունի քերուածքներով վերջին կճածեփը բռնելու համար: Ան գրեթէ ամբողջութեան վրայ՝ կողակին պատերուն կողմը, ներկուած է լաւ կարմիրով մը, բայց գէթ մէկ մակերեսին վրայ սովորական ճերմակ կճածեփը ծածկուած է քեր-

ուածքներով: Բ. Այլուր, պատին վերի տարածութեան վրայ, առաստաղին վրայ և անկիւններուն մէջ, ասոր տեղը իւր խարխիս բռնած է հաստատուն տեսակէն գորշագոյն շաղախ մը: Գէթ մէկ կէտին վրայ պատուհանին աջ կողմը պատին ստորին տարածութեան տակը ներկուած կճածեփը աննշմարելիօրէն խառնուած է վերի տարածութեանց գորշագոյն շաղախին մէջ: Եւ անոր հետ կաղմուած է մէկ մարմին: Գորշ շաղախը բնականաբար ուղղակի չէ ներկուած, բայց ունի ներկուած կճածեփի խաւ մը որուն թանձրութիւնը կը տարբերի խիստ նոսր վիճակէն մինչև ¹/₁ մատնաչափի հասնող թանձրութեան մը: Այս կճածեփը թեթեւ կերպով ստորին է, — ոչ հաստատուն — քան ստորին տարածութեան վրայինը, բայց մաքուր է և լաւ: Նոյնպէս անոր գոյները լաւ են: Բայց այս մասերը մեզ կը թելադրեն թէ գորշ շաղախին վրայ հիմնուած նկարները երկու չըջաններու կը բաժնուին: Այսպէս, կողակին առաստաղին վրայի մեծ որմանկարը ըստ երևոյթի կը վերաբերի երկրորդ չըջանին: Կողակին ամբողջ առաստաղը և անոր ճակատին անկիւնները ցոյց կուտան այս կերպ կճածեփեր: Գ. Կողակին կողմերը յետոյ ձեւիւած են խիստ ստորին կճածեփով մը, գրեթէ ամբողջութեամբ յարդէ, և շինուած են հին կճածեփը քերելով և յարդէ ձեւիւ լեցնելով: Այս կերպով է որ նկարուած են ստորին տարածութիւնները զրատնգներու և պայմանադրական ծառերու տիպերով: Դ. Կողակին պատերուն շուրջի սրբոց պատկերները շատ տեղերով ծածկուած են այս գէշ տեսակ կճածեփով, թէպէտ իրենց կըճածեփը ա՛յնքան տղեղ ո՛րքան կը տեսնուի մեծ որմանկարին վրայ: Այս կճածեփը բարակ է և զլւարեկ, և դէմքերուն նկարները պինդ են և հետեողական:

Մեծ որմանկարը կը ներկայացնէ մեր Տէրը նստած աթոռի մը վրայ գոր կը կրին չորս հրեշտակներ: Աջ ձեռքով բռնած է ան բաց զիրք մը իր ծունկերուն վրայ: Անոր վրայ գրուած է հետեւալը. «Ես եմ լոյս և կեանք և յարութիւն: Որ հաւատայ յիս ընդունի զկեանս յաւիտենականս և և ի դատաստան ոչ մտանէ» (*):

(*) Յովհ. Աւետարանին այս հատուածը երեք

«Եկալք առ իս ամենայն վաստակեալք և բեռնաւորք և ես հանդուցից զձեզ» (*):

Գրիստոսի ոտքերը զուտի մը վրայ են, որուն վրայ կան վեց թեւեր, որոնք երկրորդ դունտին մը վրայ են, վերջինը մէջտեղէն բաժնուած է կողակին պատերուն շուրջի կարգին կեղծնական սուրբին լուսապսակով: Իր ոտքերը միասին կծկուած են: Աջ ձեռքը վերցնելով ճակատը կը տանի օրհնելու համար: Չորս հրեշտակները մանսրլան(**) կը վերցնեն իրենց տարածուած ձեռքերով առանձին առանձին: Վարի կողմի երկու հրեշտակները կը թռչին դէպի կողակին կողմը տարօրինակ օդապարիկի մը նման իրենց խումբէն առկախ: Վերի զոյգը աւելի ուղիղ զիրք մը ունի և անոնց քղանցքը կ'երևի կէս թափանցիկ մանտորլային մէջէն. մին մեր Տիրոջը աջ կողմը աւելի կամ պակաս թռչող, միւս անոր ձախ կողմը որ բունի մը վրայ կեցած կ'երևի, թէ և դժուար է բան մը ըսել: Մանտորլան զարգարուած է աստղերով, ինչպէս կը տեսնուի լուսանկարին մէջ: Կողակին ճակատի չըջանակը այս որմանկարին կը վերաբերի: Ան է կաղապարուած թելադարը մը՝ նկարուած կարմիր կապով մը որուն վրայ կան գորշագոյն տերեւներու նկարներ անոնց ամբողջ երկայնութեամբ: Որմանկարը այս կերպով կը շարունակուի ճակատին վրայ և կը թուի թէ այլի առաստաղին մեծագոյն մասը կամ ամբողջութեամբ երբեմն ծածկուած էր:

Կողակի շուրջի սուրբերուն երեսները տարած են և կարմիր խով մը ծածկուած, գուցէ թէոփանէս վանականին աւելածութենէն: Ամբողջը տասներեք են: Թուենք զանոնք հարաւային կողմի արեւմտեան ծայրէն. No. 1 իր թեւերը վեր առած դէպի իր ճակատը աղօթողի ձեւով. No. 2 իր աջ ձեռքը վեր բարձրացուցած է օրհնելու համար. քերուած ճերմակ կճածեփի մը վրայ է ան. No. 3 երկու ձեռ-

զուրկներէ առնուած է (Ե. 24, Բ. 12, ԺԱ. 25):

(*) Մատթ. ԺԱ. 28:

(**) Մանսրլա (mandorla) խաչերէն բառ մըն է, և կը նշանակէ քրիստոնէական գեղարուեստին մէջ հաւկթաձև և կամ նշաձև ու է առարկայ մը:

քերով բռնած է գիրք մը. No. 4 ձախ ձեռքով բռնած է գիրք մը և աջովն ալ կ'օրհնէ: Այս տեղ դէմքերը գոնէ իրենց ստորին մասերով ունին յարդէ կճածեփ մը որ դարձեալ ծածկած են քերուած հին կճածեփը: Այս կողմի գլուխները գէթ ուղղակի կը մնան հին կճածեփին կամ գորշագոյն շագախին վրայ:

No. 7 ին գլուխը մեր Տիրոջ ոտքերուն տակի ստորին գոռնար կ'ընդմիջէ: Հիւսիսային կողմը No. 5, 8 և 9 ընդմիջուած են կամարով փոքր սեղանին (prothesis), որուն մէջ հին կճածեփին վարի կարգը գտնուած է կամարին ներքին մակերեսին վրայ թեւազարդին մօտ նկարուած շրջանակով մը: No. 10 ունի Մասքոս առնունը ուղղակի վերելք արձանագրուած. No. 11 ունի Մարկոս առնունը. No. 12 ունի արձանագրութիւն մը C. ով վերջացող. No. 13 ին լուսապսակը խիստ մօտ կ'երթայ ընդմիջելով հրեշտակին ճորմանդները: Ինչ որ ալ ըլլայ սուրբերուն կարգը սկզբնաբար կը վերաբերի մեծ որմանկարին, կը թուի թէ իրենց արդի ձեւին մէջ յետոյ նորոգուած են:

Ըստ հնագորութեան և աստեղագրութեան, ըստ կճածեփի և ըստ ընդհանուր կարծեաց, մեծ որմանկարը կը թուի թէ աւելի վերջին թուական ունի քան երկու որմանկարները զոր առաջին անգամ նկարագրեցինք: Հաւանական է որ ան ըլլայ ԺԿ. դարու գործ, թերեւս փշ մը աւելի կանուխ:

4. Կողակին հիւսիսային պատին արեւմտեան երեսին վրայ որմանկարներու մնացորդներ կան: Երկու ձեռքերու մասեր կան, ձախը հորիզոնական ձեռով կը ծածկէ մարմինը, աջը ուղիղ վեր կը բարձրացնէ: Բայց ասոնք շատ հատուկօրէն են, թերեւս իրենց հետաքրքրական մասը ըլլայ այն արձանագրութեան մասը որ կցուած է անոնց ճերմակ և կապոյտ գոյնով մը: Դժուար է կարդալը, բայց կը կարդացուի աջ կողմի առաջին տողին կէսը («գու պիտի բարձրանաս ընդդէմ բնութեան») և երկրորդ տողը («մանուկ մը իր մօրը բաղկաց մէջ»): Այս որմանկարը կրնայ ըլլալ կանուխուան, բայց շատ հատուկօրէն ըլլալուն համար մեզի շատ ստոյգ չի թուիր: Նոյնին վրայ

կը գտնուին Թէոփանէոս քանի մը արձանագրութիւններ:

5. Գտնք այրին վերեւ գտնուած ապառաժին որմանկարներուն: Արդէն նկարագրուած է ձեր այն պատին որուն վրայ անոնք կը գտնուին: Փոքրիկ որմանկարը կը պարունակէ կոյսի մը պատկերը «platytera» ի (յն. աւելի լայն) տիպով, («Լայն քան զերկինս») ձեռքերը բազկատարած ազօթելու համար. կործքին վրայ մեհեանդ մը որ կը պարունակէ Քրիստոս մանուկին արձանը կապտագոյն յատակի վրայ: Կոյսը կարմիր հագուած է: Երկուքին ալ աչքերը ինկած են:

Լայն որմանկարը կը պարունակէ խաչելութիւն մը: Քրիստոսի գլուխը հակած է դէպի ուսը. բազուկները գրեթէ հորիզոնական ձեռով տարածուած են խաչին վրայ: Ոտքերը բեւեռուած են կարճ խաչադայտի մը վրայ և խաչին խաւիսը հաստատուած է փոքրիկ բլրակի մը մէջ գունաւոր տափարակ գօտիէ մը վեր որ կը պարփակէ խոռոչին ստորոտը: Ոտքին իւրաքանչիւր թեւին վրայ կը գտնուի փոքրիկ թռչունի նման հրեշտակի մը մարմինը վերի մասը: Կոյսը իր գլուխը բարձրացուցած է դէպի խաչեալը և իր ձեռքերը կործքին վրայ՝ խաչաձեւ (?) : Ս. Յովհաննէս իր գլուխը խոնարհեցուցած է և բարձրացուցած է իր աջը ծածկելու համար իր աչքերը: Այս որմանկարը որմանկարչին կուրութեան վրայ կը գտնուի, և նկարին կապոյտ յատակը յատակօրէն կը զատուի դրան մօտի որմանկարչի կողմերուն սպիտակ յատակէն: Այս երկու կողմերուն իւրաքանչիւրին վրայ իր գլուխը կորացնելով կամարին կորութեան վրայ, մօրուքը փետտած վանական սուրբ մը կը կրէ մագաղաթի պատառ մը: Այս պատառին վրայ յունարէն արձանագրութիւնը կարդալ կարելի է:

Երկու որմանկարչերուն կամարներուն միջև կ'որ պատկեր մը գործնականապէս զետեղուած է, մեծապէս մնաստուած, և, ըստ երևոյթին, անմօրուս: Փոքրիկ որմանկարչին կամարին միւս կողմին վրայ, գրեթէ շեղակի կտրուած, սուրբի մը արձանը կայ: Պատկերին ձախ կողմը (հիւսիս) կան չորս սուրբեր, գրեթէ կից ուղղանկիւն սև շրջանակով, յատակէն սկսեալ նուագելով տարածութեան վրայ:

երկու որմասորչերուն որմանկարնե-
րու արհեստական զգացումը և գործը ցոյց
կուտայ Առաջին Բնագանդական Վերածնու-
թեան ազգեցութիւնը: Խաչկութեան ման-
րամասնութիւնները ԺԱ.-ԺԲ գարեբու տի-
պարներ և և մասնաւորաբար սերտ նմա-
նութիւն ունին ԺԲ-ԺԳ գարու Վատորէտի
չորս Աւետարաններու մանրանկարչութեան
մէկուն: ԺԱ.-ԺԲ գարու մոզայիք մանրա-
նկարչութիւն մը, զարձեալ Վատորէտի
մէջ, ցոյց կուտայ միեւնոյն տիպարը:

Այս մեծ որմանկարներէն զատ այլը
լեցուն է նկարներու և արձանագրութեանց
առաւել կամ նուազ անընթեռնի կտոր-
ներով: Կրնանք օրինակ բերել կարմիր
նկարուած փոքրիկ խաչ մը, գեղարդին և
եղէզին հետ. ICXC գիրերը խաչին թեւ-
րուն վրայ, որ կը գտնուի կողակին ետեւը,
պատուհան-սենեկին հարաւային արեւել-
եան պատին ստորեւ. նոյնին տակ կը զրտ-
նուին արձանագրութեան մը կտորներ յու-
նարէն սեւ երկաթագիրերով որ կը պարու-
նակէ KHPYKEC բառը: Այս կողմերը կը
գտնենք նաև յատակին վրայ սեւ նկարուած
կճածեփի կտոր մը հարթ գետնի մը վրայ
սեւ նկարուած արարերէն արձանագրու-
թեամբ մը, բայց ոչ բաւական հասկնալի:
Ամբողջ այլը ծածկուած է յունարէն և
արարերէն ձեռքի գրուածներով, այդ սո-
վորութիւնը կատարուած է նաև սեղանին
թէ յարդէ կճածեփին և թէ հնագոյն ձե-
ւին վրայ:

Վերջապէս այլը լեցուն է խաչերով,
ICXC արձանագրութիւններով եւայլն. ի
նորոյ կարմիր նկարուած, յայտնի կեր-
պով գործը Թէոփանէս վանականին որ 1884
սեպտ. 1ին եկեղեցիին արեւմտեան պա-
տին վրայ, զրան մօտ իր անունը կարմիր
նկարած է իր հին պատկերը գրեթէ տրե-
ւով: Ան նկարած է նաև սեղանի կամ եկե-
ղեցիի պատկեր մը, և առաստաղին վրայ
արեւ մը, և կիսալուսին մը չօղջողուն ե-
րեսներով:

Խուզարկելով այլը ուրիշ գիւտեր ալ
ըրած ենք. —

1. Ասֆալդ կրաքարի մը վրայ քան-
դակի կտոր մը, բացուած աջ ձեռք մը
ուսին առջև:

2. Ստորին տեսակէ ասֆալդ կրաքա-
րի մը վրայ արձանագրութեան մը կտոր,

(քարը տեղական է): Ձախ կողմի ՓԵՐ ե-
րեք գիրերը լայն չըջանակի մը կտորն ըլ-
լալ կը թուին: Բարը կը թելադրէ թէ տա-
պանաքարի մը կտորն է (գերեզմանը՝ ուր
Թէոկախոսոս և Մարիս թաղուած են ?)
Թերեւս արձանագրութիւնը պէտք է կարդալ
ΘΗΚΗΔΙΑ] ՓԵՐ[ΟΥΣΑ:

3. Ճերմակ ագնիւ մարմարիոնէ պահ-
պանակի մը (screen) նեղկուկ երեսին ան-
կեան երկու կտորներ: Կտորին ետեւ օղոր-
կուած է:

4. Խաչի մը թեւերուն երկու կտորներ
և ուղիղ լայն չըջանակ մը խիստ կոշտ
զօրչագոյն մարմարիոնով եւայլն:

ՄԿԻՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱԽՈՒՆԻ

ՎԵՐՁ

Ն Ի Ի Թ Ե Ր

ՊՈՒԼԿԱՐԱՆԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

ՀԱՅԵՐԸ ՊՈՒԼԿԱՐԻՈՑ ՄԷՋ ՄԻՆՉԵԻ Ժ. ԴԱՐ

Ժամանակին համառօտ ակնարկով մը
խօսած էի նոյն այս նիւթի մասին⁽¹⁾, սա-
կայն հոն չէի տուած այն մանրամասնու-
թիւնը որով այս անգամ կը խմբագրեմ
նոյն այդ նիւթը: Հետզհետէ աւելի կը
շեշտուի Հայոց Պալքաններուն և Կեդրո-
նական Եւրոպայի մէջ խաղացած մշակու-
թային, ընկերային և քաղաքական բարձր
գիւրը: Պալքանեան երկիրներուն, Յունաս-
տանի, Պուլկարիոյ, Եռեկոսլովիոյ (Սեր-
պիոյ), Ռումանիոյ նաև Մակեդոնիոյ ճար-
տարապետութեան և ուրիշ արուեստնե-
րու ստեղծագործութեան, կազմաւորու-
թեան մէջ Հայերը խաղացած են շատ
բարձր և անհասխնդիր դեր մը: Այդ եր-
կիրներու գիտուն և արուեստով ու պատ-
մութեամբ հետաքրքրուող դասակարգը
սկսած է այլևս գնահատել Հայուն կարե-
ւոր ծառայութիւնը և անոր տուած նը-
պասը երկրին մշակոյթին:

Իմ նպատակս պիտի ըլլայ ի մի հա-
ւաքել բոլոր այն վկայութիւնները որոնք

(1) Հայր ի Պուլկարիա, Սկիզբէն մինչև 1700,
Բաղմալէպ, 1927, էջ 330: